

Nagy Sándor látogatása a török kori Budán

Ókori bölcsességek és újkori városok a *Thesaurus Philopoliticus*ban

Sándor Pál László

A 17. század első feléből származó, Franckfurt am Maynban napvilágot látott könyvecske, a *Thesaurus Philopoliticus* ismert és kevésbé ismert bölcsességeket, mondásokat, anekdotákat mutat be.¹ Célja elsősorban a moralizálás, melynek színesítésére allegorikus, emblematizáló illusztrációkat használ. A történetek epigrammatikus tömörséggel, verses formában, latinul és németül olvashatók; az illusztrációk érdekessége pedig, hogy a háttérben kortárs, elsősorban európai helyszíneket sorakoztatnak fel. Ennyiben tehát a moralizálás mellett az ismeretterjesztés célja is megjelenik. Minden lapon egy-egy képet láthatunk, a hozzá tartozó szöveggel.

Ezek között a táblák között akad kettő, amelyeken a korabeli Buda és Pest fedezhető fel a háttérben. Az egyik Sebastian Furc vegyes technikával (rézkarc és rézmetszet) készült rajza,² mely az I. kötet 8. részének 33. lapján található, mérete 9,8 × 15 cm (1. kép).³ Nyilvánvaló, hogy a könyv készítői minden egyes helyszínrre nem utazhattak el, hanem a háttereket legtöbbször már meglévő rajzok alapján készítették. A vár látképe W. Dilich 1606-os rézkarca alapján készült.⁴

A megjelenített ókori anekdota a filozófus sinópei Diogenés és Nagy Sándor találkozását örökíti meg. Mint köztudott, a Diogenésszel kapcsolatos hagyomány szerint a bölcs öreg filozófiai meggyőződéséből következően rendkívül szerény anyagi körülmények között élt: egy hordóban lakott. Ezen kívül semmilyen más vagyontárggyal nem rendelkezett, kivéve egy ivókancsot – amitől aztán szintén megvált, mikor rájött, hogy anélkül is lehet inni. A korszak látható is a kép alsó szélén. Erről a motívumról, csakúgy, mint a kép alapjául szolgáló történetről röviden beszámol Diogenés Laertios is *A filozófiában jeleskedők élete és nézetei* című munkájában (VI. 2). A ta-

lálkozás részletes elbeszélését Plutarchos *Párhuzamos életrajzok* című művének Alexandros-életrajzában olvashatjuk.⁵

1. kép

Mikor a görögök összegyülekeztek az Isthmoson, és úgy döntöttek, hogy Alexandrosszal együtt háborút indítanak a perzsák ellen, őt választották meg a hadjáratra fővezérül. Ebből az alkalmából sok államférfi és filozófus kereste fel szerencsekívánataival; Alexandros azt remélte, hogy a sinópei Diogenés is felkeresi majd, aki akkor éppen Korinthosban tartózkodott. De az ügyet sem vetett Alexandrosra, és Kraneionban maradt, ezért aztán Alexandros kereste fel. Diogenés éppen a napon sütkezézt. Kissé felemelkedett helyéről, amikor látta, hogy többen tartanak feléje, és merően ránézett Alexandrosra, majd mikor a király üdvözölte, és megkérdezte, kíván-e tőle valamit, így szólt: „Állj egy kicsit odébb, ne fogd el előlem a napot.” Mint mondják, ez annyira meglepte Alexandrost, s annyira megcsodálta

Diogenés felsőbbesége büszkeségét, hogy elmenőben, mikor a kíséretében levők nevettek és gúnyolódtak a bölcsön, Alexandros csak ennyit mondott: „Ha nem volnék Alexandros, Diogenés szeretnék lenni.”

Így utalt arra, hogy irigylésre méltó mindenki, akinek ennyire nincsenek kielégítetlen szükségletei. Ez kétféleképpen lehetséges: ha valaki olyan nagyhatalmú és gazdag uralkodó, mint ő maga, illetve ha felül tud emelkedni az anyagi dolgok utáni vágyakozásán. Figyeljük meg: Alexandros nem úgy fogalmazott, hogy szívesen cserélne Diogenésszel, hanem állítása az, hogy a második legjobb az ő helyében lenni.

Nagy Sándor anekdotabeli megszólalásának a *Thesaurus Philopoliticus*ban címként olvasható, latin nyelvű változata így hangzik: *Apricanti ne obsis!* Magyarul: *Ne akadályozz napozás közben!* Lent, a kép alatt egy disztichonban írt sor:

*Magnus Alexander Cynico sua munera defert:
Ille APRICANTI NE, rogat, OBSTITERIS.*

*Nagy Sándor a cinikus filozófusnak felajánlja szolgálatait.
Ő pedig azt kéri, NE ÁLLJ ELÉM, AMIKOR NAPOZOM!*

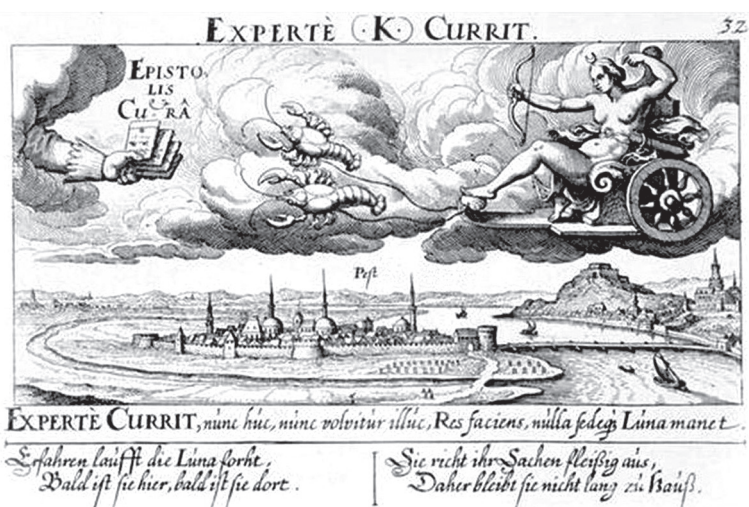
A „cinikus” jelző az ismert filozófiai irányzatra utal. Elnevezésük onnan ered, hogy a cinikusok – Sókratés tanítványának, Antisthenésnek az etikáját kiteljesítve – aszketikus életmódot éltek, akár egy kutya (görögül *kyón*).⁶ Elhatárolódtak minden társadalmi konvenciótól; semmibe vették a rangot és a vagyont.⁷ Számos anekdota szól arról, miképpen provokálták különönc életvitelükkel a környezetüket.

Német nyelven időmértékes verselést alapvetően nem lehet megvalósítani, ezért a latin szöveg fordítása egy németes, rímes, négy soros versformában olvasható:

Alexander ein Bitt verspricht,
Diogeni zu weigern nicht;
Sein Bitt war aber dis allein:
Halt mir nicht auff den Sonnenschein.

A rajz felső sávjában olvasható németül a helyszín: *OFEN das Schlos in Ungarn*. Ofen természetesen Buda régi német neve volt. Ennek magyarázata valószínűleg az lehet, hogy a Tabán helyén, amely a város legrégebben lakott része (az *eraviscus* nevű kelta törzs már jóval a római hódítás előtt, nagyjából Krisztus születésétől fogva lakta),⁸ eredetileg mészégetésre, majd egyéb mezőgazdasági tevékenységekhez használt kemencék sorakoztak.⁹

Látható továbbá a rajzon a Budai Vár nyugati látképe, mely a nyugatról Magyarországra utazók számára először feltárult a városba érkezésükkor. Ezért a Budát ábrázoló újkori látképek legnagyobb része ebből a szemszögből mutatja a várhegyet, illetve szintén gyakori az Óbuda (Alt Ofen) felőli nézet. A várat azóta többszörösen újjá-, illetve átépítették, de néhány jellegzetes elemét abban a formában rekonstruálták, ahogy a rajzon is látható, például a Zsigmond-korabeli ún. Buzogány-tornyot és a délnyugati kerek bástyát.¹⁰

2. kép

A metszet párja a háttérkép szempontjából az I. kötet 4. részének 32. oldala, amelyen a korabeli Pest látképével találkozunk (2. kép).¹¹ A képhez tartozó, latinul írt bölcsesség címének átírata: *Experte (K) Currit*. Magyarul: *Hozzáértően fut*. A kép alatti latin nyelvű disztichon átírata:

*EXPERTE CURRIT, nunc huc, nunc volvitur illuc,
Res faciens nulla sedeq; Luna manet.*

*Hozzáértően fut, hol ide, hol oda vetődik,
teszi dolgát, és sosem marad otthon a Hold.*

A német szöveg átírata:

*Erfahren laufft die Luna forht,
Bald ist sie hier, bald ist sie dort.
Sie richt ihr Sachen fleißig aus,
Daher bleibt sie nicht lang zu Hauss.*

Luna (Seléné), a holdistennő szokásos ábrázolása az antikvitásban kocsin ülő, fiatal nőalak, fején általában holdsarló alakú dísszel, néha fénykoszorúval; kezében gyakran fáklyát tartva.¹² Az égen gyakran lovak vagy bikák vontatják. Ezen a képen viszont a szokásos lovas- vagy ökröfogat helyett a kocsit rákok húzzák. Ennek oka az, hogy Luna attribútumaihoz vízi és termékeny állatok is hozzátartoznak, ugyanis az asztrológiában a Holdat alapvetően vizes, passzív, nőies, termékeny jellegű égitestnek tartják.¹³ A horoszkópban a Hold háza a Rák jegy.¹⁴ Ezt a bonyolult szimbolikát tömöríti ötletesen a rajz.

Luna-Seléné istennő alakja és megjelenítése már az antikvitásban összemósódott több más istenségével, leginkább Artemis-Dianáéval.¹⁵ Artemis az egyik legnépszerűbb női istenség az ókori Görögországban, az állatok és emberek születését védelmezi.¹⁶ Kedvelt állatai a szarvas, a ló és a bika, melyek gyakran kocsin húzzák; szokásos attribútumai: fiatal nőalak, kezében tegez és íj, nem ritkán fáklya, sőt a fején félhold is megjelenik.¹⁷ Nem meglepő tehát, ha a középkortól Luna allegorikus figurája erőteljesen Artemis jellegzetességeit viseli.¹⁸

3. kép

Egyszersmind a Holdistennő szimbolizálja a változékonyságot, állandó mozgásban levést¹⁹ – és ez a jellegzetessége kerül előtérbe a metszetünkhöz tartozó szövegben is. A *Thesaurus Philopoliticus* saját értelmezése szerint a tábla nem más, mint allegória: az égi jelenséggel olyan embertípust illusztrál, aki folyton a dolga után jár, nem képes egy helyben ülni.

A képen megjelenik továbbá egy latin felirat: *Epistolis & Cura*; illetve Pest város neve. Magának a városnak az ábrázolása számunkra azért érdekes, mert bármennyire is sematikus, nagyjából megfelel a korabeli történeti valóságnak. Pest ekkoriban egy kis, középkori jellegű, fallal körülvett város, az épületek között feltűnnek a török hódoltságra utaló mecsetek.

A 15. század második felében épült városfal és a rajta látható tornyok, kapuk meghatározó jelentőséggel bírnak Pest egész további fejlődésében, illetve mai állapotának kialakulásában. Az egykori fal vonalát ma a Kiskörút jelzi, melyet úgy kell elképzelnünk, mintha az út a fal külső peremét övezné. Tehát a középkori Pest mérete a mai belvárosnak felel meg: a Kiskörúttól a Dunáig terjedő terület.

Miután a 18. századtól kezdve a védő funkciója már nem érvényesült, a városfal feleslegessé vált – egyszersmind a város mérete egyre inkább azon kívülre is kiterjedt. Ezért a falat nem bontották le, hanem egyszerűen felhasználták, és ráépítkeztek. Így a környékbeli épületeket megfigyelve, azok udvarain, tűzfalain megpillanthatjuk a régi maradványokat. Ilyen hely például a Kálvin térhez közeli szálloda földszintje, valamint alagsora.

A kapuk, illetve rondellák, melyek a városba való ki-be jutást biztosították, máig hatóan meghatározóak: napjainkban is fontos közlekedési csomópontok. A Duna partján álló kerek bástya helyére ma a Pesti Vigadó előtti kerek tér emlékeztet. Az északra néző városkaput a metszeten tévesen, a valódi helyénél közelebb rajzolták a dunai rondellához. Hitelesebben ábrázolja ezeket az apróbb részleteket egy másik rajz: Louis Nicolas d’Hallart és Michael Wening ábrázolása Buda 1684-es ostromáról (3. kép).²⁰ Tehát a szóban forgó bejárat az ún. Váci Kapu; innen lehetett Vác felé kiindulni. Ez a mai Váci utca északi végét zárta, innen kapta az utca jelenlegi nevét. Pontos helyét emléktábla és az utca térképéből kialakított mintázat jelzi.

Kelet felé biztosított átjárást a Hatvani (más néven Egri) Kapu, melynek neve is mutatja, hogy innen Hatvan, illetve Eger városok irányába vitt az út. Ennek helyén ma az Astoriát találjuk. A 2. képen nem látszik, viszont a 3. képen látható a Kecskeméti Kapu, a mai Kecskeméti utca és Kálvin tér találkozásánál. Mindkét képen takarásban van a dél felé néző Belgrádi Kapu, melynek helyét ma a Fővám tér jelzi. Ide torkollott a város észak–déli irányban átszelő út, korábbi nevén Lipót utca, vagyis a mostani Váci utca.

Noha a város régi épületei helyett már újakat építettek (a török kiűzése után gyakorlatilag minden elpusztult), az utcák eredeti, középkorias szerkezete megmaradt. Egyetlen nagyobb átalakítás történt: a 19–20. század fordulóján az Astoriától a Ferenciek terén át, a Dunára merőlegesen átvágták a várost, hogy egy forgalmas útvonalat alakítsanak ki az akkor megvalósuló Erzsébet hídig.

Az egyetlen olyan épület a pesti oldalon, amely a középkor óta átvészelt a századokat (persze többszörös átépítésekkel), az Erzsébet híd melletti Nagyboldogasszony Főplébánia-templom.²¹ Ha benézünk, láthatunk benne egy török kori imafülkét (*mihrab*), arab betűs felirattal, mely a török korban Mekka irányát jelezte a muszlim imádkozóknak. Ennek a templomnak az alapját pedig egy még sokkal régebbi építményre emelték: a római kori helyőrség maradványaira, melyet *Contra Aquincum* néven ismerünk.²² A mai Március 15. téren és a templom alagsorában még mindig felfedezhetőek ennek az ókori erődnek bizonyos részletei, melyeknek ez utóbbi tény alapján még a felszínen kellett lenniük, amikor a templom megépült.²³ Anonymus krónikája, a *Gesta Hungarorum* is arra utal, hogy a honfoglalás korában még használatban volt. Ugyanis említést tesz egy Pest nevű várról, melyet Taksony vezér, egyéb földbirtokokkal egyetemben, két előkelő izmaelita úrnak adományozott.²⁴ Ezt a várat minden bizonnyal azonosíthatjuk a szóban forgó erődítménnyel.²⁵ Maradványai tanúsága szerint erőteljes, vastag (3,4 m) falakkal bírt, ennek alapján elég magas is lehetett.²⁶

Ilyen messzire nyúlik vissza időben a pesti belváros kelts közepének helytörténete. A nagyjából a mai Március 15. térnek megfelelő régi tér mindig is kiemelt jelentőségű volt, hiszen neve is Fő tér (később Eskü tér), és a régi Városháza is ott volt.²⁷ Tehát a városmagnak a magját az a kis erődítmény adta, amelyet a rómaiak az átkelésük megkönnyítése érdekében, illetve az ellenség féken tartására a Kr. u. 3. században emeltek.²⁸ Ne feledjük, a budai oldal még a Birodalom területéhez tartozott, végig megerősítve a *limes* mentén húzódó erődítményekkel; a Pesti síkság viszont már barbár területnek számított.²⁹ Praktikus okokból azonban a Duna keleti partján is emeltek védműveket. Maga az átkelőhely, mely kb. a mai Erzsébet híd vonalában lehetett, már a kelta korban létezett, hiszen mint fentebb írtuk, a Gellérthegy és a Várhegy közötti terület már évszázadok óta lakott volt. Mindebben nyilván közrejátszott, hogy a Duna medre ezen a szakaszon volt a legkeskenyebb.³⁰ A rómaiak csupán ezt a bevett közlekedési útvonalat erősítették meg, megkönnyítve, illetve ellenőrzésük alatt tartva a Birodalom felől az Alföld felé irányuló kereskedelmet.³¹ A rómaiak által felépített városok, táborok és révek pedig (átvészelve a népvándorlás korát) megalapozták

a honfoglaláskor betelepülő magyarok településeinek és áttelepítőinek helyét.³²

Ezen a szakaszon – vagy, mint 2. képünk is mutatja, kicsivel északabbra, a mai Vigadó vonalában – később is, a középkor és az újkor folyamán ideiglenes pontonhidakkal kötötték össze a Duna két partját.

Jóllehet a *Contra Aquincum* nevű erőd soha nem fejlődött jelentős római várossá, története korszakokon átívelően folytatódott. Egyszersmind predesztinálta a majdan köré szerveződő város centrális szerkezetét és későbbi fejlődését. A jelentősebb sugarú utak mind a mai napig e felé a középpont felé futnak, a 18. század végétől pedig, a város növekedésével újabb és újabb gyűrűs elrendezésű övezetek jöttek létre.

Elemzésünk alapján a *Thesaurus Philopoliticus* metszetein szereplő képek célja összetett: az előtér mindig szorosan kapcsolódik az adott szöveghez, a történetek szereplőit vagy a

bölcsességek allegorikus alakjait ábrázolja. A háttér viszont véletlenszerűen jelenít meg különböző helyszíneket, egyrészt az egzotikum, másrészt az ismeretterjesztés kedvéért. Egy jellegzetes, keverék műfajjal találkozunk tehát, mely egyszerre kíván tanítani morális értelemben és a korabeli földrajzi ismeretek terén is, s ennek a kettős célnak a teljesítése érdekében láthatólag azt is vállalja, hogy az adott épületes mondanivaló (antik) és a korabeli városábrázolás (modern) között – az egyes esetekben – semmiféle kapcsolódási pont ne legyen felfedezhető. Az illusztrációk nyilván a szöveg érdekesebbé tételét, a gondolatok könnyebb befogadását segítik, viszont nem valamiféle idealizált, kitalált háttér előtt, hanem valós helyszínek látképeinek összefüggésében, így világítva rá az időtálló szellemi tartalom aktualitására. Ennek köszönhetően nem utolsósorban a mi várostörténeti ismereteink is gyarapodnak.

Jegyzetek

- 1 Daniel Meissner: *Thesaurus Philopoliticus. Hoc est: emblemata sive moralia politica*. Franckfurt am Mayn, 1626.
- 2 Rózsa 1995, 27.
- 3 Rózsa 1963, 87.
- 4 Rózsa 1963, 87. Dilich rajzát lásd Rózsa 1963, XV. tábla.
- 5 Máthé Elek fordítása.
- 6 Johansen 1998, 442.
- 7 Johansen 1998, 443.
- 8 Tóth 1981, 385.
- 9 Buzinkay 1998, 14.
- 10 Lásd Jankovich 1973, 32, 38.
- 11 Rózsa 1963, 157 és XXIV. tábla. A látkép forrása szintén egy W. Dilich által 1606-ban kiadott grafika, lásd Rózsa 1963, XII. tábla.
- 12 *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* (a továbbiakban LIMC) Vol. VII./1. 707–708.
- 13 Baktay 1989, 115; Pál–Újvári 1997, 217.
- 14 Baktay 1989, 112.
- 15 LIMC Vol. VII./1. 706.; I./1. 689.
- 16 LIMC Vol. I./1. 618.
- 17 LIMC Vol. I./1. 618–619.; Vol. I/2. 512–514.
- 18 Pál–Újvári 1997, 217.
- 19 LIMC Vol. VII./1. 706.
- 20 A teljes képet lásd Rózsa 1963, XIX. tábla; Rózsa 1995, 23.
- 21 Vö. Zolnay 1981, 13.
- 22 Tóth 1981, 37, 61.
- 23 Vö. Nagy 1934, 15.
- 24 Anonymus 1975, 57.
- 25 Tóth 1981, 63; Berza 1993, 293.
- 26 Berza 1993, 293.
- 27 Buzinkay 1998, 14.
- 28 Tóth 1981, 61; Berza 1993, 293.
- 29 Gerevich 1975, 84.
- 30 Tóth 1981, 63.
- 31 Berza 1993, 293.
- 32 Zolnay 1981, 13.

Bibliográfia

- Anonymus: *Gesta Hungarorum*. Ford. Pais D. Budapest, 1975.
- Baktay E. 1989. *A csillagféjtés könyve*. Budapest.
- Berza L. 1993. *Budapest lexikon I.* Budapest.
- Buzinkay G. 1998. *Budapest képes története*. Budapest.
- Gerevich L. 1975. *Budapest története I.* Budapest.
- Jankovich J. 1973. *Budavári kapuk, falak*. Budapest.
- Johansen, K. F. 1998. *A History of Ancient Philosophy: From the Beginnings to Augustine*. London–New York.
- Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* (LIMC). 1981–1999. Zürich–München–Düsseldorf.
- Nagy L. 1934. „Pest város eredete (Előzetes jelentés az eskütéri ásatásokról)”: *Tanulmányok Budapest múltjából* III. Budapest, 7–24.
- Pál J. – Újvári E. (szerk.) 1997. *Szimbólumtár*. Budapest.
- Rózsa Gy. 1995. *Budapest legszebb látképei*. Budapest.
- Rózsa Gy. 1963. *Budapest régi látképei*. Budapest.
- Tóth E. 1981. *Budapest enciklopédia*. Budapest.
- Zolnay L. 1981. *A budai vár*. Budapest.